

від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII // Відом. Верховної Ради, 1993. – № 4. – Ст. 19.

7. **Про основи** національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua.

8. **Про Положення** про Міністерство соціальної політики України : Указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 389/2011. – Режим доступу : www.zakon1.rada.gov.ua.

9. **Роз'яснення** інформації щодо організації лікування хворих у санаторно-курортних закладах у Криму, які належать МОЗ України. – Режим доступу : www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20130726_3_rk.html.

10. **Шипко А. Ф.** Модернізація функцій органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я населення : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04 / Шипко Андрій Федорович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. – Д., 2010. – 20 с.

List of references

1. **Derzhavne** upravlinnia okhoronoiu zdorovia v Ukraini: geneza i perspektivy rozvytku / za zah. red. M. M. Bilynskoi, Ya. F. Radysha. – K. : NADU, 2013. – 424 s.

2. **Zamozhne** suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava : prohrama ekonomichnykh reform Ukrainy na 2010 – 2014 roky. – Rezhym dostupu : www.president.gov.ua.

3. **Konstytutsiia** Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r. – K. : Yuryd. dumka, 2006. – 120 s.

4. **Lechenie** detey na kurortah Ukrainyi / M. V. Ivanova, T. G. Lebedeva, G. A. Gorchakova [i dr.] ; pod red. M. V. Ivanovoy. – K. : Zdorov'ya, 1988. – S. 10 – 11.

5. **Natsionalni** rakhunky okhorony zdorovia (NROZ) Ukrainy: stat. biuleten. – Rezhym dostupu : www.ukrstat.gov.ua.

6. **Osnovy** zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19 lystop. 1992 r. № 2801-XII // Vidom. Verkhovnoi Rady, 1993. – № 4. – St. 19.

7. **Pro osnovy** natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19 cherv. 2003 r. № 964-IV. – Rezhym dostupu : www.zakon2.rada.gov.ua.

8. **Pro Polozhennia** pro Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 6 kvit. 2011 r. № 389/2011. – Rezhym dostupu : www.zakon1.rada.gov.ua.

9. **Roziasnennia** informatsii shchodo orhanizatsii likuvannia khvorykh u sanatorno-kurortnykh zakladakh u Krymu, yaki nalezhat MOZ Ukrainy. – Rezhym dostupu : www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20130726_3_rk.html.

10. **Shypko A. F.** Modernizatsiia funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi okhorony zdorovia naseleння : avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.04 / Shypko Andrii Fedorovich ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy, Dnipropetr. rehion. in-t derzh. upr. – D., 2010. – 20 s.

Надійшла до редколегії 03.02.14

УДК 316.343(73)

Вікторія СМАГЛЮК

*Національна академія державного управління
при Президентові України*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В США: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Розглядаються особливості державного управління у сфері формування та розвитку середнього класу в Сполучених Штатах Америки. Наводяться позитивні приклади для наслідування в Україні.

Ключові слова: державне управління, середній клас, Сполучені Штати Америки, структура, класифікація, формування, розвиток.

Виктория Смаглюк. Государственное управление в сфере формирования и развития среднего класса в США: опыт для Украины

Рассматриваются особенности государственного управления в области формирования и развития среднего класса в Соединенных Штатах Америки. Приводятся позитивные примеры для наследования в Украине.

Ключевые слова: государственное управление, средний класс, Соединенные Штаты Америки, структура, классификация, формирование, развитие.

Viktoriy Smaglyuk. Public administration in the sphere of formation and development of the middle class in the USA: experience for Ukraine

In the article aspects state ruling of formation and development of the middle class in the United States are examined.

Key words: the middle class, the United States of America, the structure, classification, current status and giving positive examples for future Ukraine.

Державне управління процесами створення та зміцнення середнього класу завжди вважалося й вважається одним із найбільш важливих шляхів до процвітання суспільства. Сьогодні всі провідні західні демократії спираються саме на середні верстви, які становлять у розвинутих країнах більшість серед соціальних формувань, причому кількісно вони постійно зростають. Суспільством середнього класу вже давно називають Сполучені Штати Америки, в яких раніше за інших – ще з другої половини минулого століття – розпочався процес його формування і подальшого розвитку. Саме тому розгляд якісних та кількісних характеристик середнього класу в США, а також державне управління процесами формування та розвитку середнього класу, як основної верстви населення, є актуальним теоретичним та

практичним питанням, а набутий цією країною досвід може бути використаний в Україні.

Зазначимо, що проблема дослідження знайшла певне відображення в працях американських (Д. Гілберта, Р. Сілвермана, П. Перотто, У. Томпсона, Дж. Хікі, Б. К. Уільямса, С. К. Соєр, К. М. Уолстрома); російських (Л. Григор'єв, О. Салміна, О. Кузіна, Н. Тихонова, С. Марєєва) та українських (Г. Рекун, Ю. Спориш) учених. З останніх наукових праць вважаємо за доцільне особливо відзначити дослідження білоруського науковця І. В. Варивончика.

Відаючи належне теоретичній значущості та фактологічній наповненості робіт вищезгаданих авторів, слід зазначити, що окремі аспекти державного управління у сфері формування та розвитку середнього класу в Сполучених Штатах Америки та можливості використання набутого досвіду в умовах України розглянуто не в повному обсязі.

Головною метою дослідження є спроба визначення характерних рис та особливостей державного управління у сфері формування та розвитку середнього класу в Сполучених Штатах Америки та можливостей використання набутого досвіду в умовах України.

Сучасне уявлення про американський середній клас сформувалося після Другої світової війни внаслідок ефективного державного механізму сприяння формуванню середнього класу, що, у свою чергу, включає компонент стимулювання і розвитку малого та середнього бізнесу. У 1944 р. був прийнятий спеціальний закон – так званий Білл Джи Ай (GI Bill), відповідно до якого ветерани, що повернулися з війни, одержували можливість під дуже низькі відсотки брати позики на оплату навчання в коледжі, відкриття свого бізнесу й купівлю житла. Уперше мільйони людей могли дозволити собі реалізувати американську мрію й жити у власному будинку. У результаті житлове будівництво різко розрослося: якщо в 1944 р. було побудовано 114 000 нових будинків, то в 1950 р. – 1 700 000 [1, с. 39]. У цей же час, знову ж завдяки зниженим відсоткам на кредити, стали більш доступними автомобілі, чорно-білі телевізори й інші предмети споживання, які раніше були розкішшю. Досить образно про це висловився під час дискусії під назвою «Небезпека зникнення середнього класу в Америці», що проходила 24 лютого 2011 р. в інституті Брукінгса (Вашингтон, США), один із засновників і редакторів популярного політичного журналу «The American Prospect» Роберт Каттнер: «Американський середній клас не виник сам по собі – цей процес був соціально структурований...» (див. [2, с. 22]) (тут і далі переклад наш. – В. С.).

Отже, сучасний, тобто масовий, середній клас, що охоплює більше ніж половину населення США, з'явився в середині ХХ ст. і

складався із двох типів найманих робітників – так званих білих і синіх комірців. При цьому промислові робітники, або «сині комірці», отримували дохід менший, ніж у лікарів, адвокатів або професорів університетів, але цілком порівнянний з доходами бухгалтерів, учителів шкіл або керівників середнього рівня. Ця проста економічна реальність мала велике політичне й соціальне значення. Після криз і катаклізмів 1920 – 1930-х рр., після періоду класових конфліктів, головний учасник цих подій – робочий клас, як багато хто вважав, перестав існувати, перетворившись на добропорядний середній клас. США ставали країною середнього класу в найпростішому економічному сенсі – більше ніж половина населення одержували дохід вищий за рівень бідності – дохід, що дозволяв задовольняти потреби в гарному харчуванні, житлі, одязі, відпочинку, освіті.

Саме середній клас отримав істотну частину власності у вигляді власного житла, автомобілів, товарів тривалого користування. У 1960 – 1974 рр. реальна заробітна плата кваліфікованих робітників незалежно від їх освіти збільшилася на 20 %. У 1947 – 1973 рр. середній дохід американських родин зростав у середньому на 2,7 % на рік. До 1973 р. з урахуванням інфляції реальний середній дохід американської родини виріс у 2 рази, чисельність середнього класу також збільшилася у 2 рази [1, с. 57 – 58]. Отже, у цьому питанні США обігнали найбагатші європейські країни.

Було створено ефективні механізми державного управління для повноцінної реалізації права громадян на підприємницьку діяльність. Тобто збереження фінансової стабільності, розширення джерел отримання доходів (окрім заробітної плати та доходів від підприємницької діяльності, а також від власності, акцій, облігацій та інших цінних паперів).

Державне управління процесами становлення середнього класу відбувалось шляхом удосконалення системи розподільних відносин, що створило умови розширеного й рівномірного доступу до використання ресурсів для широких верств населення. Ця політика служить для гнучкої системи мотивації до праці, завдяки якій держава та індивід можуть впливати на формування середнього класу, оскільки основний двигун діяльності середнього класу – прагнення до процвітання, добробуту та забезпечення своїх сімей.

Створення державою потужного апарату соціального забезпечення, результати діяльності профспілок у вигляді гарантованої роботи і зростаючих грошових компенсацій, становище країни, що лідирує на світових ринках, перетворили цю більшість на жителів зручних пригородів з усіма атрибутами заможного життя, позбавили від раніше традиційних для простих американців непередбачуваності і постійного ризику опинитися на межі бідності. Стандартний бюджет середньої

американської родини дозволяв мати гарне житло, один-два автомобілі, весь набір сучасної побутової техніки, оплачувати щорічний відпочинок і навчання дітей у коледжі або університеті. У найманого робітника виникало почуття контролю за ситуацією, упевненості в майбутньому, свободи в прийнятті рішень. Слід зазначити, що уявлення про середній клас були частиною більш широкого погляду на себе як на безкласове суспільство, що домінував в американському соціумі. Останнє не відповідало дійсності, але в реальному житті відбулися революційні за своїм характером зміни, що додали цілком визначений сенс теоріям про середній клас. Так чи інакше, усі ці теорії намагалися узагальнити процес отримання зростаючою кількістю, а в підсумку – більшістю найманих робітників високого рівня економічної й соціальної захищеності населення, неможливого в інші часи.

Як показує аналіз фахових публікацій, в оцінці класової структури, умовно названої американською, домінує підхід, у якому превалюють показники рівня доходу й розміру власності. На основі цього критерію суспільство поділяється на вищий клас, середній і нижчий. Ще один критерій – це освіта й тип роботи. Службовці, в основному з вищою освітою («білі комірці»), – середній клас; працівники, зайняті в основному ручною працею («сині комірці»), – нижчий, він же робочий клас.

Ефективне державне управління, спрямоване на зростання американської економічної могутності, обумовило зростання життєвого рівня різних верств населення – як робочого класу, так і освічених середніх шарів. Освіта стала ключем до заможного життя, наявність диплома коледжу – пропуском у середній клас. У політичній мові США слова «середній клас» стали синонімом освічених людей, а «нижчий клас», або «робітник», – працівників ручної праці. Таким чином, численні концепції «середнього класу» в Америці використовують як основні критерії освіти, професійний статус і дохід – індивідуальний або сімейний.

Одним із перших описав таку класову систему в 1949 р. У. Л. Уорнер. Крім розподілу суспільства на три майнових класи – вищий, середній і нижчий, він поділив кожний з них на два підкласи – верхній і нижній. Практично ця стратифікація в США виглядає так: до вищого класу (буржуазії), за різними оцінками, належить 1 – 5 % населення; нижче на соціальних сходах розташований середній клас. Традиційно дослідники поділяють його на дві або три підгрупи: верхній середній клас – нижній середній клас або верхній середній клас, середній середній клас і нижній середній клас.

Наслідком ефективного державного управління процесами формування і розвитку середнього класу в США є те, що до середнього класу, за різними підрахунками, належить 40 – 50 % населення; часто наводять оцінку Д. Гілберта – 49 % населення.

Доходи цих людей істотно різняться, проте вважається, що в нижньому середньому класі особистий річний дохід становить 32 500 – 60 000 дол. США, або 2 800 – 5 000 дол. США на місяць. До цієї групи належить 35 % населення. Верхній середній клас включає 15 % населення; його дохід – близько 100 тис. дол. США на рік. Зазначимо, що за статистикою середній дохід на родину у 2011 р. становив 47 000 дол. США, або близько 3 800 дол. США на місяць [9, с. 37 – 38].

Слід зазначити, що робочий клас і нижчий клас становлять трохи більше ніж половину населення (53 % – Томпсон, Хікі). З них до робочого класу належить 35 %, річний сімейний дохід людей цього класу становив 23 000 – 45 000 дол. США на рік, або 1 900 – 3 750 дол. США на місяць. Замикає сходи нижчий клас із 17 % населення, що включає некваліфікованих робітників з доходом 14 000 – 18 000 дол. США на рік і людей, що не мають постійної роботи, живуть на різні субсидії, – менше ніж 14 000 дол. США на рік [8].

Вища освіта в США – це безпомилковий пропуск у середній клас із високим рівнем життя. Але це не означає, що середній клас автоматично увібрав у себе всіх освічених людей. Фахівців з дипломом бакалавра в США 27 % населення, тоді як до середнього класу належить більше ніж 45 %, тобто майже половина не навчалася в коледжі або університеті. У той же час багато хто закінчили кілька курсів коледжу або професійні школи. Таким чином, головний критерій належності до середнього класу – високий рівень доходу і пов'язаний з цим спосіб життя. Середній річний дохід родини до кризи 2007 р. становив близько 45 000 дол. США, і за оцінками Статистичного бюро США половина родин одержувала 25 000 – 75 000 дол. США. Водночас майже половина населення (45 %), що належить до середнього класу, мала сімейний річний дохід 40 000 – 95 000 дол. США [6, с. 68].

Відзначимо, що життєвий рівень американського середнього класу останні 50 років характеризувався двома процесами. З одного боку, збагачення країни сприяє збільшенню доходів середнього класу та зниженню рівня бідності, що становив близько 11 % в 1990-х рр. У 2000 – 2006 рр. рівень бідності зріс із 11,3 % до 12,3 %, у 2008 – 2009 рр. – з 12,7 % до 14,9 %. З іншого боку, зростання доходів верхнього класу (багатих) завжди випереджає зростання доходів середніх американців. Водночас відбувається постійне зростання частки верхнього класу в загальних доходах: доходи верхнього квінтіля збільшилися за цей період на 69 %, не говорячи вже про те, що доходи найбагатшого 1 % населення зросли на 176 % [3, с. 37].

Відповідно до вищезазначених даних наведемо основні економічні параметри, що характеризують сучасний стан середнього

класу в США. Верхній середній клас – близько 23 млн родин, 55 млн осіб, або 20 % населення країни, мають доходи в діапазоні від 100 до 250 тис. дол. США на рік. Сукупний дохід групи – 3,7 трлн дол. США на рік (40 % від сукупного доходу американців). Представники цієї групи можуть дозволити собі будинок розміром 250 – 500 кв. м за 350 – 800 тис. дол. США. Раз на 2 роки вони купують новий автомобіль вартістю від 25 до 50 тис. дол. США. Їх діти вчаться в престижних школах і ВНЗ. Сімейного лікаря, як правило, у них немає, але є медична страховка. Їх пенсійний план розрахований так, щоб після 65 років одержувати пенсію в 5 – 10 тис. дол. США на місяць. Середній середній клас – чверть населення США (29 млн родин, 69 млн осіб); має доходи від 50 до 100 тис. дол. США на рік на родину, або 1,75 – 3,5 тис. дол. США на місяць на людину. Сукупний дохід цієї групи становить 2 трлн дол. США, або 22 % від сукупного доходу американців. У США поняття «середній клас» і «статистична середина за доходом» майже збігаються. Будинки в американців середнього класу – близько 200 кв. м вартістю 300 – 400 тис. дол. США з первісним внеском у 100 тис. дол. США й іпотекою на 25 років, сукупні виплати – більше ніж 500 000 дол. США, або 20 – 25 тис. дол. США на рік у середньому. Купують нові машини раз у 2 – 3 роки або міняють раз на 2 роки старі автомобілі. Діти представників цієї групи вчаться в пристойних муніципальних школах. Для одержання якісної вищої освіти представники цієї групи середнього класу повинні або мати здібності, або брати кредит на 10 – 12 років. У родинх цієї групи є медична страховка, за допомогою якої можна оплатити лікування хвороб середньої тяжкості. Важке захворювання навіть одного члена родини створює істотні труднощі в матеріальному становищі родини. Пенсійний план здатний забезпечити пенсію у 2 – 3 тис. дол. США на місяць. При цьому варто врахувати, що кредити до моменту виходу на пенсію будуть виплачені. Нижній середній клас – 20 % населення, родини з доходом 32,5 – 50 тис. дол. США на рік на родину. Сукупний дохід цієї групи – трохи менше за 1 трлн дол. США на рік. Рівень життя залежить від штату проживання, складу родини, стану здоров'я, ситуації з житлом та ін. Живуть у квартирах площею менш ніж 100 кв. м. або будинках в 100 – 150 кв. м. Будинки, як правило, старі й дісталися в спадщину. Доходи не дозволяють розраховувати на іпотеку. За вартості скромного житла в 150 – 200 тис. дол. США, первісному внеску 15 – 30 тис. дол. США й розстрочці на 30 років щорічні виплати складуть 20 – 25 тис. дол. США на рік, тобто близько 50 % сукупного доходу родини. Це неприйнятно ні для родини, ні для банку. Нових авто не купують. Раз на 2 роки міняють свій старий автомобіль на більш новий. Діти вчаться у звичайних муніципальних школах. Для навчання у ВНЗ вихідцеві з

нижнього середнього класу необхідно мати особливі таланти (або з конкретного предмета, або спортивні). Медична страховка з мінімальними опціями, найчастіше в рамках якої-небудь федеральної програми. Розмір пенсії 1 – 1,5 тис. дол. США на місяць, що є критичним мінімумом [1; 5; 9 – 11].

Таким чином, сучасний американський середній клас характеризують такі показники: 65 % населення країни, 180 млн осіб, 75 млн родин; 72 % сукупних доходів населення – 6,65 трлн дол. США на рік. Ці дані є також підтвердженням ефективності державного управління процесом формування та розвитку середнього класу в США.

Заслугує на увагу досвід комплексної підтримки середнього класу (до складу якого входять представники малого та середнього бізнесу) у США. Про зацікавленість уряду в широкій підтримці малого та середнього підприємництва свідчить діяльність різних структур. До них належать:

- комітети з малого бізнесу в Сенаті та Палаті представників Конгресу США;
- Центр малого бізнесу Міністерства торгівлі;
- спеціальні підрозділи та цільові програми допомоги окремим групам підприємств в інших міністерствах і державних відомствах;
- Торговельна палата;
- підприємницькі асоціації;
- спеціальні органи підтримки у США;
- Адміністрація малого бізнесу.

Найбільшу роль у регулюванні американського малого та середнього бізнесу відіграють Міністерство торгівлі та Адміністрація малого бізнесу. Міністерство торгівлі створило спеціальну систему обслуговування малого підприємництва, забезпечуючи його необхідною інформацією і технічною допомогою. Адміністрація малого бізнесу (АМБ) – унікальний (жодна країна не має аналогічного органу управління) незалежний орган, який забезпечує правове й організаційне забезпечення малого бізнесу та його фінансову державну підтримку. Цей орган було створено за рішенням Конгресу США у 1935 р. Саме через АМБ держава дає гарантії комерційним банкам та іншим фінансовим установам під час надання кредитів малим підприємствам, які самостійно не можуть отримати кредити. У разі несплати іноді державна гарантія може становити 90 % від суми кредиту.

Американській досвід розвитку та підтримки середнього класу продемонстрував, що виконання середнім класом своєї економічної та соціальної ролі можливе лише за умови ефективної та розміркованої всебічної державної політики. На сьогодні в нашій державі спостерігається зниження кількості діючих малих та середніх підприємств і чисельності працюючих у них, посилення процесу

«тінізації» економіки в цілому, що є свідченням неефективної державної політики економічного розвитку. До основних проблем українського малого та середнього бізнесу належать: надмірний податковий тиск, відсутність пільгової системи фінансування, кредитування та страхування, суперечливість нормативно-правової бази розвитку бізнесу, складність отримання офісних приміщень, труднощі з отриманням дозвільних документів, велика кількість контролюючих органів.

Основне завдання сьогодні полягає в підвищенні ролі і місця малого підприємництва шляхом збільшення зайнятості на рівні 25 – 30 % в даних структурах та виробництво до 25 % валового внутрішнього продукту. Потрібно розробити відповідну нормативно-правову базу, розвинути фінансово-кредитну підтримку середнього та малого бізнесу, запровадити єдину загальнонаціональну систему реєстрації, патентування, зменшити бюрократію.

Формування державної політики розвитку та підтримки малого та середнього бізнесу має бути обов'язковою частиною загальнодержавної програми демократичних соціально-економічних перетворень в Україні і, як наслідок, формування стабільного середнього класу, який, у свою чергу, є гарантом демократичних змін у країні.

Список використаних джерел

1. **Варивончик І. В.** Американский средний класс во второй половине XX – начале XXI века: тенденции социально-экономического развития : монография / И. В. Варивончик. – Минск : БГПУ, 2007. – 248 с.
2. **Варивончик І. В.** Американский средний класс и политика правящих администраций (1993 – 2012) // США. Канада. Экономика-политика-культура. – 2012. – № 5. – С. 17 – 38.
3. **Варивончик І. В.** Социально-экономическое положение среднего класса в США (1970 – 2010 гг.) / И. В. Варивончик // США. Канада. Экономика – политика – культура. – 2011. – № 10. – С. 21 – 42.
4. **Варивончик І. В.** Средний класс в американской историографии: проблемы терминологии / И. В. Варивончик // XXI век: актуальные проблемы исторической науки : материалы междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ, Минск, 15 – 16 апр. 2004 г. / редкол. : В. Н. Сидорцов (отв. ред.) [и др.]. – Мн. : БГУ, 2004. – С. 73 – 75.
5. **Гвозденко А. Н.** Средний класс как «проводник» инновационных процессов общества и двигатель локомотива, «вытаскивающего» экономику из кризиса / А. Н. Гвозденко. – Режим доступа : www.marketologi.ru/publikatsii/stati/srednijj-klass-kak-provodnik-innovatsionnykh-protsessov-obshhestva-i-dvigatel-lokomotiva-vytaskivajushhego-ekonomiku-iz-krizisa.
6. **Григорьев Л.** Российский средний класс: анализ структуры и финансового поведения / Л. Григорьев, А. Салмина, О. Кузина. – М. : Экон-Информ, 2009. – 148 с.
7. **Григорьев Л. М.** Средний класс в России: повестка дня для структурированного анализа / Л. М. Григорьев, А. А. Салмина // SPERO. – 2010. – № 12. – С. 105 – 123.

2010. – № 12. – С. 105 – 123.

8. **Попов Н. П.** Средний класс: его соседи сверху и снизу / Н. П. Попов. – Режим доступа : www.indem.ru/PUBLICATION/Popov/SredKlas.pdf.

9. **Тихонова Н. Е.** Средний класс: теория и реальность / Н. Е. Тихонова, С. В. Мареева. – М. : Альфа-М, 2009. – 320 с.

10. **Тихонова Н. Е.** Теоретико-методологические проблемы анализа среднего класса / Н. Е. Тихонова, С. В. Горюнова. – Режим доступа : uisrussia.msu.ru/docs/nov/spero/08/N8_2008-29-42.pdf.

11. **Флорида Р.** Креативный класс: люди, которые меняют будущее : пер.с англ. / Р. Флорида. – М. : Классика – XXI, 2007. – 421 с.

List of references

1. **Varivonchik I. V.** Amerikanskiy sredniy klass vo vtoroy polovine HH – nachale HHI veka: tendentsii sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya : monografiya / I. V. Varivonchik. – Minsk : BGPU, 2007. – 248 s.
2. **Varivonchik I. V.** Amerikanskiy sredniy klass i politika pravyaschih administratsiy (1993 – 2012) // SShA. Kanada. Ekonomika-politika-kultura. – 2012. – № 5. – S. 17 – 38.
3. **Varivonchik I. V.** Sotsialno-ekonomicheskoe polozhenie srednego klassa v SShA (1970 – 2010 gg.) / I. V. Varivonchik // SShA. Kanada. Ekonomika – politika – kultura. – 2011. – № 10. – S. 21 – 42.
4. **Varivonchik I. V.** Sredniy klass v amerikanskoj istoriografii: problemy terminologii / I. V. Varivonchik // XXI vek: aktualnyie problemy istoricheskoy nauki : materialy mezhdunar. nauch. konf., posvyasch. 70-letiyu ist. fak. BGU, Minsk, 15 – 16 apr. 2004 g. / redkol. : V. N. Sidortsov (otv. red.) [i dr.]. – Mn. : BGU, 2004. – S. 73 – 75.
5. **Gvozdenko A. N.** Sredniy klass kak «provodnik» innovatsionnykh protsessov obschestva i dvigatel lokomotiva, «vyitaskivayushchego» ekonomiku iz krizisa / A. N. Gvozdenko. – Rezhim dostupa : www.marketologi.ru/publikatsii/stati/srednijj-klass-kak-provodnik-innovatsionnykh-protsessov-obshhestva-i-dvigatel-lokomotiva-vytaskivajushhego-ekonomiku-iz-krizisa.
6. **Grigorev L.** Rossiyskiy sredniy klass: analiz struktury i finansovogo povedeniya / L. Grigorev, A. Salmina, O. Kuzina. – M. : Ekon-Inform, 2009. – 148 s.
7. **Grigorev L. M.** Sredniy klass v Rossii: povestka dnya dlya strukturirovannogo analiza / L. M. Grigorev, A. A. Salmina // SPERO. – 2010. – № 12. – S. 105 – 123.
8. **Popov N. P.** Sredniy klass: ego sosedi sverhu i snizu / N. P. Popov. – Rezhim dostupa : www.indem.ru/PUBLICATION/Popov/SredKlas.pdf.
9. **Tihonova N. E.** Sredniy klass: teoriya i realnost / N. E. Tihonova, S. V. Mareeva. – M. : Alfa-M, 2009. – 320 s.
10. **Tihonova N. E.** Teoretiko-metodologicheskie problemy analiza srednego klassa / N. E. Tihonova, S. V. Goryunova. – Rezhim dostupa : uisrussia.msu.ru/docs/nov/spero/08/N8_2008-29-42.pdf.
11. **Florida R.** Kreativnyi klass: lyudi, kotoryie menayut budushee : per.s angl. / R. Florida. – M. : Klassika – XXI, 2007. – 421 s.

Надійшла до редколегії 23.05.13